

Beke József

A „BÁNK BÁN” NYELVÉRŐL

Archaizál-e Katona?

„...az akadémiailag halhatatlan Katona Józsefet élő szerzőnek becsülöm [...] Taglaljuk minél többet a hős Bánt...”¹

(Illyés Gyula)

1. Alighanem kideríthetetlen, mi vezeti az alkotók tollát. Talán a Múzsza láthatatlanul és mégis személyesen, ám az is lehet, hogy ő is egy még megfoghatatlanabb közvetítőt alkalmaz, az ihletet. Bizonyos csak az, hogy minden valamirevaló író legfőbb törekvése, hogy nagyot alkosson, vagy legalábbis olyat, amilyen még nem született. Mindannyian többé-kevésbé ismerik elődeik és főként kortársaik hasonló nemű alkotásait, s ezektől mindenképpen eltérőt igyekeznek létrehozni.

Katonát pesti jogászként fertőzte meg az épp hogy csak bontakozó „theatrom”-kór, amelyet majd sok-sok más mellett Arany és Petőfi is elkap. Fordító, átdolgozó, majd „aktor” (nincs még sem színház, sem színész szavunk ekkor), sőt még rendező is a jurátus Katona. Hamar kiderül, hogy adottságai nem elegendőek sikert aratni a deszkákon, marad tehát az írás. Alkotni valami olyat, amely elüt minden ismert külföldi és magyar darabtól: elkülönül tőlük komoly tárgyával, kényes, de igaz gondolatvilágával – és természetesen kifejezésmódjával is. Kapóra jön az erdélyi pályázat, amely ugyan végül nem méri meg a teljesítményt, de mégis fontos szerepe van nemcsak a darab első változatának, hanem végső soron nemzeti drámánknak létrejöttében.

2. Sándor Iván szerint „Mindazok, akik a dráma lényegi rétegeihez eljutottak, szembetalálkoztak a Bánk bán nyelvének »egyénségével«”.² Valóban: a drámával foglalkozó költőket Aranytól Illyésig, az irodalomtörténeszeket Gyulaitól Szerb Antalig mindig megérintette az a különös kifejező hatás, amely Katona szavaiból árad. A vélemények persze eltérőek, esetleg egymásnak is ellentmondanak. Toldy Ferenc sommás véleménye szerint „Katona Bánk bánja olvasatlan maradt rossz nyelve miatt [...] költői becsét csak a kritika mutatta ki”.³ Arany viszont elragadtatással beszél erről a nyelvről: „Különös teremtő tehetség volt ezé a Katonáé; bámulatos, hogy tudta a nagy szenvedélyeknek olyan megragadó kifejezéseit olyan gondos beosztással elrendezni, hogy tudott annyi számítással – költeni”,⁴ és Szerb Antal sem marad el mögötte a dicséretben: „Ez a nyelv az, amely az első intonációtól az utolsó szóig magával ragad, és kiváltja azt a megrázkódtatást, a katarzist, ami a klasszikus hagyományok óta a tragédia célja.”⁵

Abban sincs egységes vélemény, hogy a dráma nyelve hogyan kapcsolódott a keletkezésekor javában zajló nyelvújításhoz. Szerb Antal úgy látja, hogy „Nyelve a nyelvújítás előtti nyelv volt, annak is egy különös egyéni variánsa”;⁶ Rónay György szerint viszont Katona nyelve „nyelvújítási eredetű lírai szókincsünk újszerű fölhasználása”,⁷ ami valószínűleg inkább a drámaíró verseire vonatkozik. Waldapfel József véleménye is arra utal, hogy Katonát a BÁNK BÁN két szövegváltozatának megfogalmazása közti esztendőkből

– amikor verseit alkotta – érintette meg az új nyelvi kifejezésmód fuvallata: „*Mire a Bánk bán átdolgozására került a sor, addigra alaposabban megízlelte a megújított irodalmi nyelvet, bele is vitt valamikéket, de a nyelvi anyag uralkodó rétegének megmaradt az ódon zamata.*”⁸ Bizonyára igaza van Gyulai Pálnak, amikor megállapítja, hogy Katona ebben az eszmei küzdelemben szinte semlegesnek tekinthető: „*semminemű párthoz sem tartozott, sem a nyelvújítókhoz, sem a régihez ragaszkodókhöz [...]. A nyelvújítók nem olvashatták tragédiáját szánó mosoly nélkül, ha történetesen ezekbe akadt, a régihez ragaszkodók pedig alkalmasint még hamarabb dobták félre.*”⁹

Semmiképp nincs viszont igaza Gyulainak abban, hogy Katona „*Az érzemény szót kivéve, nem használ új szót*”,¹⁰ hiszen a Bánk bán-szótár készítése során közel hatvan olyan szót találtam a drámában, amely előfordul a nyelvújítási szótárban is. A mű 2882 szavának ez csak két százaléka, ami talán kevés, és mintha számszerűen alátámasztaná azt az általános véleményt, hogy Katona nemcsak a kor irodalmi életét összefogó Kazinczy, hanem az egész nyelvújítási mozgalom hatókörén kívül élt és alkotott. Csak-hogy konkrét adatok hiányában nem tudhatjuk, vajon Kisfaludy drámáiban mennyi a nyelvújítási kifejezés, s azt sem, hogy mennyi akkoriban az ideális arány. De úgy is fel foghatjuk ezt a két százalékot, hogy Katona mégsem zárkózott el teljesen az új szavaktól, hiszen például a *közellét* és a *védzent* főnevet csak a dráma megjelenése utáni időből ismeri a nyelvújítási szótár,¹¹ a *kiszerved* igét pedig Kisfaludyval egyszerre használták először jelentős irodalmi műben; a *küldés* szónak ’jövőbeli esemény’ jelentését is a BÁNK BÁN-ban láthatjuk először, mert a szónak ez az értelme csak Katona halála után honosodott meg. (Ebből viszont az is kiviláglik, hogy a XIX. század végén készült nyelvújítási szótár a dráma szóanyagát nem dolgozta föl. Katona műve ennyire kimaradt volna a nyelvészeti köztudatból is?) Néhány olyan szó is előfordul a drámában, amely akkor még „fiatalnak” számít, s tulajdonképpen már nyelvújítási fejlemény, pl. *rimánkodik* (1784), *szível* (1774), *gyilok* (1792), *őrülés~őrültség* (1894), *mesés* (1789), *valódi* (1780) stb.

Magam a viszonylag kevés új kifejezés használata mögött is, a később említendő nyelvi elemek alkalmazása mögött is tudatosságot sejtek: Katona mérlegeli és jól tudja, milyen kifejezés illik és milyen nem a hat évszázaddal előbb élt szereplő szájába. Erre mutat az is, hogy Katona verseiben a szóhasználat a BÁNK BÁN-éhoz képest modernebb. A múltban játszó dráma és a jelenben zajló líra nyelvi különbsége – akár ösztönös megérzés, akár tudatos felismerés eredménye – mindenképpen elismerést érdemel, mégpedig különös tekintettel arra, hogy Katona előtt nemigen tapasztalhatók irodalmunkban a nyelvvel történő korfestés jelei.

Mindenképpen Katona tudatosságára vall az, hogy a mű előtti JEGYZÉS-ben külön szól a szereplők régies nevééről: „*Ami a neveket illeti, minthogy Bánknak meg kell maradni, és nem lehet Benedek; ezért a többi is a régi mód szerént ejtem: Endre, Soma, Mihály, Solom s a t. és nem András, Sámuel, Mihály, Salamon s a t.*”¹² Sőt elmondhatjuk, hogy Katona – bár tévesen – még etimologizál is, amikor a dráma első változatának jegyzetében a csak közvetlen Katona születése előtt jelentkező *nádor* szót az általa használt „Nagy Úr”-ból eredezteti.

3. Közismert, hogy Katona több piarista iskolában is tanult: Kecskeméten, Pesten és Szegeden. Mindhárom helyen kezébe kerülhettek Pázmány művei, de még inkább később, pesti jogász korában, amikor szállásadója éppen az Egyetemi Könyvtár szolgálja volt, így szabad bejárása lett a régi könyvek birodalmába. Nagyon valószínű, hogy ha-

tott is rá Pázmány nyelvhasználata, stílusa. Legalábbis annyiban bizonyosan, hogy a nagy hatású hitvédő szintén szívesen használt munkáiban egyszerű, szemléletes képeket, hasonlatokat és velős mondásokat, nem idegenkedett a népies hangvételtől sem, s ugyanezeket elmondhatjuk Katonáról is. Pázmány szövegeiben igen gyakran találkozhatunk szenvedő igékkel is, például az emberről szólva híres KALAUZ-ában „szépen ékesítettett test”-et emleget, amely „kilenc hónapig... tápláltatik anyánk méhében”.

Ugyanígy hathatott rá Dugonics András is. A nagy tudományú író-költő-matematikus éppen akkor költözött vissza szülővárosába, amikor Katona a szegedi piarista iskolába került. A professzor előzőleg tanított már ott, műveihez az érdeklődő kisdíák természetszerűen hozzáférhetett. Olvashatott tőle görög és magyar tárgyú történelmi regényeket, drámákat, sőt kezébe vehette Gyöngyösi Istvánnak 1796-ban általa kiadott verskötetét is. Ismerve a Katonára már ekkor is jellemző történelmi érdeklődést, legvalószínűbben azokat a műveit lapozgathatta, amelyek az iskolai tananyaghoz is kapcsolódtak, így a görög eposzok világát magyarul elsőül feldolgozó műveket, mint például a bámulatos filológiai apparátussal „magyarított” Trója-történetet és az ODÜSSZEA-fordítást. Dugonics ezekben is bőven él szenvedő szóalakokkal. Amikor Oresztész történetét beszéli el, ilyeneket olvashatott Katona: „tizenhat bírától halálra szentenciáztatott, tizenötül felszabadított és megdicsértetett”, majd: „a templomba vitetvén és megkötöztetvén Ifigenia papnénak kezében adatott, hogy lenyagakzasson és feláldoztasson”.

4. Gyulai Pál, aki legelőször foglalkozott igen alaposan Katona drámájának nyelvével, még korban is viszonylag közel állt a mű keletkezésének nyelvhasználatához, így talán a leghelytállóbban tudta megítélni, hogy Katona „Maga teremtett magának nyelvet, mely nyelvtanilag nem szabatos ugyan, de az költőileg”.¹³ Erre a „nem szabatos”-ra értendő nyilván az az érdekes megállapítása, hogy ha Katona „megismerkedik Kazinczyval, Szemerével, vagy az akkori irodalom valamelyik szívvivőjével, bizonyosan bármelyikök kijavíttatja vele nyelvtani és verselési botlásait”.¹⁴ Elgondolhatjuk, hogy az érzékeny Katona aligha örült volna ennek. Bizonyára jól elbánt volna Katona kifejezőmódjával akármelyikük, különösen Kölcsey, aki kemény bírálatával csaknem végleg elhallgattatta Berzsenyit.

Kérdés, hogy vajon mit kifogásolhatott Gyulai a dráma nyelvében, mit javítottatott volna ki Kazinczyval vagy Szemerével. Tanulmányából úgy látszik, hogy mindenképp előtt Katona grammatikai és még inkább helyesírási műveltségét tartja hiányosnak, amikor így vélekedik: „...éppoly kevésbé tanulta Révait, mint [...] Verseghyt. Úgy írt, amint beszélt, egész nyelvtudományát a néptől vette, s más cél nem lebegett előtte, mint a szenvedélyek drámai kifejezése”.¹⁵ Gyulai itt bizonyára túloz, amikor Katona nyelvi ismereteit lebecsüli; másrészt állításából ilyesmi is következne: Katona korában a nép hasonló nyelvi képzettségű lett volna, mint a jogvégzett drámaíró? Ismerjük a kor még képlékeny formában lévő helyesírási normáit és Katona ebbeli következetlenségeit is, de tudnunk kell, hogy jóval a legelső helyesírási szabályzat megszületése előtt vagyunk. Annál érdekesebb, hogy úgy tűnik, mintha Katona az írásmódjával is régiességet érzékeltetne. Legalábbis ilyesmire mutat a dráma első és második megfogalmazásának különböző írásképe. A mű kritikai kiadásából Orosz Lászlónak egy éppen idevágó megjegyzését idézem: „Különleges helyesírási sajátossága a 2.-nak, hogy az 1.-ben található egy helyett egyjet ír. Feltételezhető, hogy Katona ezzel a szóalakkal archaizálni kívánt.”¹⁶ Hozzáteszem ennek támogatásául: egyetlen hitelesen saját kezű írásában fennmaradt művében, verseinek gyűjteményében viszont – ahol nem lehet szó archaizáló szándékról – a „modern” szóalakot használja: egyet ír. Valószínűbb tehát, hogy éppen az eredményezte a kordivat

által el nem fogadható – akár szándékos, akár ösztönös – múltidézõ kifejezésmódot, amit Gyulai hiányosságnak tart Katona nyelvi műveltségében.

A XIX. század másik nagy irodalmi „ítésze”, Toldy Ferenc inkább a dráma népies, tájnyelvi beütés és egyénibb képzésû szavait tartotta a színpadra szánt műben alkalmazatlannak, sőt hibásnak. Arra nem is gondolt, hogy mindaz, ami a megszokottól, az éppen divatos nyelvezménytől eltér, nem feltétlenül tudatlanságból vagy az elvárható emelkedettség hiányából ered, hanem – éppen a jelenlegitől eltávolító hatásából eredően – lehet esetleg szándékosan múltidézõ, korfestõ célzatú nyelvi eszköz. Érdekes itt idézni Martinkó András gondolatát: „Az archaizálásnak már Dugonics óta ismert [...] eszköze a *n é p i = r é g i* azonosítás [...]. A tájnyelvi formák szokatlansága, a köznyelvitől, maitól való elütése önmagában is egy más gondolkodásformát sugall, mely kétségkívül [...] a múlt felé mutat.”¹⁷ Úgy gondolom, Katona is sejthette ezt. Ezért bátran, Kisfaludy Károlynál is, Csokonainál is gyakrabban élt az alföldi népnyelvből származó szemléletes kifejezésekkel. Hogy valaki magasabb társadalmi helyzetéből – mai szóval – lebukik, azt Katona így fejezi ki: *nagyot bakáz*; nála a duhajkodó, zajos multság jelzője: *dombérozó*; a kicsapongó szélhámost *kirugdálózónak* nevezi; a féltékeny férj szíve pedig *dörömböz*. Nagyon valószínű, hogy ezek közül egyik kifejezés sem hangzott el színpadon Katona előtt – valószínűleg azóta sem. Amikor Katona ’megvalósítani’ értelemben azt mondja szereplőjével, hogy *kivinni*, ezzel szinte előrevetíti a mai *kivitelezni* szót. A ’különbözik’ jelentést a szemléletesebb *eláll*, az ’elterjed’ értelmet az *eltenyészik* igével fejezi ki. Ez a néhány kiragadott példa is mutatja, hogy Katona szinte törekszik arra, hogy a korabeli irodalomban használatostól eltérő szavakat adjon a századokkal előbbi szereplők szájába. Úgy látszik, saját kora ezt a törekvést egyáltalán nem méltányolja. Feltehetőleg nemcsak tartalmi, hanem megfogalmazásbeli momentumokra is vonatkozhat az, amit így panaszol a drámaírásról szóló tanulmányában: „A censor nem a századok lelkét, hanem a jelenhez való hasonlatot (Correlatiót) tekénti...”

5. A Katona korabeli jelen és a régmúlt nyelvének – hogy az ő szavát használjuk: „elállása” – különbözősége nemcsak a szavak megválasztásában és nem csupán a szokatlan szóképzésben nyilvánul meg, hanem egy már akkoriban is avulófélben lévő grammatikai formáció, a szenvedő szerkezet használatában is. Ugyanis feltűnő, hogy a BÁNK BÁN-ban bőségesen fordulnak elő a szenvedő igék és ezek különböző továbbképzett alakjai. Ez a nyelvi eszköz ósrégi ugyan nyelvünkben, de szinte mindig megmaradt az írott irodalom kereteiben, a beszélt nyelv legfeljebb a liturgikus szövegek, imádságok, a HISZEKEGY egy-egy kifejezésében (szenteltessék meg; dicsértessék; meghala és eltemették stb.) s a bibliai idézetekben használta (megadatik neki; megmértetett és könynyűnek találtatott stb.). Abban, hogy a BÁNK BÁN nyelvét minden hozzáértő jellegzetesen archaikus ízünek találja, a szenvedő szóalakok viszonylagos bőségének kiemelkedő szerepe van. A részletes összevetésekből megállapítható, hogy e drámában viszonylag sűrűbben fordulnak elő szenvedő szerkezetek, mint akár Katona más műveiben vagy akár kortársainak hasonló írásaiban, így például Csokonai és Kisfaludy drámáiban. Ez aligha lehet véletlen. Úgy vélem, Katona ezzel talán a legelső azok között, akik ezt a nyelvi elemet a tudatos archaizálás stilsztikai eszközeként alkalmazzák. Az ilyen szóalakokkal bőven találkozhatott történelmi tárgyú olvasmányjaiban, elődeinek (Pázmány, Dugonics) irodalmi szövegeiben, sőt jogi tanulmányai során is, hiszen a törvénykezés, valamint a hivatalok nyelve is nagyon kedvelte a személytelenséget biztosító kifejezéseket: valaki bűnösnek *találtatik*; valami *elrendeltetik* vagy *közhírré tétetik*.

Orosz László is kiemeli a dráma kritikai kiadásában: „*A Bánk bán nyelvének régies grammatikai sajátosságai között joggal tartják számon a szenvedő igék és igenevek gyakori használatát.*”¹⁸ A BÁNK BÁN-SZÓTÁR¹⁹ segítségével megállapítható, hogy a dráma 780 igéjéből 26 szenvedő alakú, ilyenek például: bebocsátatik, ékesítetik, kívántatik, születetik stb., s ezek, valamint továbbképzett származékaik összesen 52-szer fordulnak elő. Némelyik ilyen ige annak a kifejezésére szolgál, hogy valaki kénytelen elszenvedni valamit: Petur lófarkon *hurcoltatik*; a becsületes ember *kinoztatik, megostoroztatik*; Izidóra úgy érzi, női becsülete *meggyaláztatott*. Mások azt érzékeltetik, hogy csupán maga a cselekvés eredménye fontos: „*Elárultattam?*” – kérdezi ijedten Bánk a darab elején, a végén pedig megrendülten állapítja meg Melinda holttesténél: „*letépetett az Istennek remekje*”. Azt is érzékelhetjük némelyik ilyen kifejezés mögött, hogy a cselekvő személye teljesen az általánosságban marad, a dolog bárkire vonatkozóan értendő: „*a könny az a / gyöngy, mellyel a halálos ágyba fekvő / szép virtus ékesítetik*”; „*nehogy / feslettnek ítéltesen*” stb. Katona kedveli a szenvedő igék továbbképzett alakjait is. Ezekben elsősorban valamely cselekvés eredménye fejeződik ki olyan érzékletes módon, hogy jelzőként valamilyen minőséget jelenítenek meg, ugyanakkor mégis visszautalnak a cselekvésre: *megterítetett asztal; megátkozottatott jövőd; összerontott igazság; megvetetett szerelem* stb. Hasonló kettősséget hordoznak ezek a szenvedő gyökerű főnevek is: *egybeköttetés, lerontatás; világosítottatás*, különösen pedig ez: „*hangzik is az ország / négy része megdicséretésitől / a bőkezű adakozónak*”. Az archaikus hangulat még inkább érződik azokban a kifejezésekben, amelyekben a képző megkettőzése tapasztalható: *elfogattatik, leöletetik, születetik*, illetve: *elhagyattatott hely, meglopattatott szív, elnyomattatott haza*. Van olyan ige is, amelynek Katona mindkét formáját használja a drámában: *elzáratik és elzárattatik*. Az ilyen kettős képzésű szenvedő szóalakok használata mindenképpen Katona tudatosságára utal. Ugyanis míg az egyszeres képzésű igék a XIX. század elején még szépirodalmi művekben is elő-előfordulnak, így nagyon elvétve Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty korai költeményeiben, Kisfaludy drámáiban megtalálhatók, addig a kettős képzésűek inkább csak Katona előtt voltak használatosak, tehát például Zrínyi műveiben, bár ott sem túl gyakoriak. Fontos azonban kiemelni, hogy a szenvedő szerkezetek jelenléte egész régebbi irodalmunkban, tehát az ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM-tól kezdve Szenczi Molnár Albert zsoltárain keresztül – bár mindig ritka, de – teljesen természetes és megszokott, éppen ezért régebben ezeknek gyakoribb vagy ritkább használata semmiképp sem valamilyen tudatos stíluseszmenyt szolgált. Sem a közbeszédet, sem a népköltészetet nem jellemezték; a szenvedő szerkezetek – a beszélt nyelv területén – tipikusan a passzív nyelvkincs részei voltak és maradtak máig is: az egyszerű, tanulatlan emberek is megértik, de nem használják. (A HISZEKEGY szenvedő formájú *eltemteték* szavát gyakran hallani így: „*eltemettették*”, mert a műveltető múlt idejű alakjaként ismerősebb.)

6. Éppen Katona kora után vehető észre, hogy a szenvedő igék a szándékos stílusformálás eszközeivé válnak. Például Petőfinél eleinte a túlhaladott eposzi stílus kigúnyolását szolgálják, így A HELYSÉG KALAPÁCSÁ-ban: „*az is orrára köttetik a nyájas olvasónak, hogy...*”. Másutt finom iróniát éreztet az ilyen sorokban: „*A színészembe beléavattattam*” (LEVÉL EGY SZÍNÉSZ BARÁTOMHOZ); „*A toll, a kalamáris előkerítettik*” (A TÁBLABÍRÓ); „*Ha éhezni méltóztatott*” (DOBZSE LÁSZLÓ). Arany is felhasználja az ilyen szenvedő kifejezéseket a begyöpösödött gondolkodású és szóhasználatú nemesek bemutatására s egyben nevetségessé tételére AZ ELVESZETT ALKOTMÁNY-ban. Találón jellemzi a megyegyűlés urinak az

adófizetéssel kapcsolatos vitáját ez a stílus: miután „*parancs olvastatik*” és „*a tisztek megválasztattak*”, az adó „*nem hajtatik*”, hanem „*szedetik*”, tudni kell előre, „*hova fog költetni*”, mire „*fordíttatik*”, s ez „*törvénybe írassék*” stb. Adataim azt is bizonyítják, hogy sem Petőfi, sem Arany egyáltalán nem használ kettős képzésű szenvedő szóalakokat, illetve kizárólag igéket alkalmaznak, a BÁNK BÁN-ra jellemző továbbképzett alakokat sem találjuk meg náluk.

Mindez arra mutat, hogy Katona a BÁNK BÁN-nak nemcsak eszmeiségével, hanem nyelvi eszközeivel is új úton jár, amikor stílusát igyekszik a mű tárgyához, illetve korához igazítani, s ezzel az irodalmi ábrázolás új lehetőségének irányába halad: a nyelvi eszközeivel is próbálja a régi kor levegőjét megteremteni. Olyan módját találja meg a kifejezésnek, amely elfelejtett, már alig-alig használatos nyelvi elemeket is tartalmaz. Ezek ugyan a korabeli irodalmi és színpadi nyelvben csak igen elvétve fordulnak elő, de mégis érthetőek. Drámájának többek által elismert különleges nyelvezete sajátos ötvözete az említett régiességet árasztó, illetve a korabeli népnelvben gyökerező, ugyanakkor a korabeli irodalmi nyelvtől eltérő elemeknek. A műbeli indoklásukat, a dráma világával való összhangjukat mi sem bizonyíthatja jobban, mint az, hogy amikor Illyés Gyula „átigazítás”-t hajt végre a mű szövegén,²⁰ egyáltalán nem csökkenti számukat, sőt amikor „beletold” a mű szövegébe, maga is szenvedő igéssel él:

*„Mert én itt családom
Fejeként gyaláztattam meg, de te mint
Ország feje, nemzet felesküdtél
Védelmezője, isten megbízottja
Mocskoltattál, – mocskoltatol.”*

Katona tudatossága akkor érezhető igazán, ha belegondolunk: a szinte ugyanekkor keletkező ZALÁN FUTÁSA honfoglaló magyarjai teljesen a reformkor nyelvén beszélnek. Sőt azt láthatjuk, hogy sem az irodalmi, sem a színházi nyelv még a század közepén sem ismeri föl a nyelvi jellemzés fontosságát, hatásosságát: Eötvös regényeiben a jobbagyok ugyanúgy beszélnek, mint iskolázott uraik; Szigligeti népszínműveinek falusi alakjai szinte ugyanazon a nyelven szólalnak meg, mint a városiak.

Katona személyekre szóló jellemfestésre nem használja a nyelvet: Tiborc és Bánk, illetve a magyarok és az idegenek szavaiban nem lelhetjük valamilyen különbségnek a nyomát. De joggal elmondható: élen jár abban, hogy felhasználja a nyelvi eszközök korfesterő, hangulatteremtő erejét. Világosan érzi, hogy a jelen és a múlt különbségét a nyelvhasználattal is érzékeltetni kell: a ma megszokottól elütő szavak jobban illenek az évszázadokkal előbbi alakok szájába. Ezért van az, hogy a drámával szinte azonos időszakban keletkező verseiben összesen csak egyetlenegy szenvedő szóalak van, tehát az aktuális líra nyelvét érezhetően elkülöníti a XIII. századi világot ábrázoló dráma nyelvétől. Mivel a dráma megjelenése idején a Kazinczy-féle egységes, emelkedett „fentebb stíl” divatja uralkodott, természetesnek tűnik, hogy „*olvasatlan maradt rossz nyelve miatt*”. Ugyanezt az akkor elítélt nyelvhasználatot mi már joggal sorolhatjuk nemzeti drámánk számos érdeme közé.

A „*Sic transit gloria mundi*” néha visszafelé is elsülhet. Szerencsére az idő nem csak régi bűnöket, néha lappangó erényeket is napvilágra hoz.

Jegyzetek

1. Katona József: BÁNK BÁN. Illyés Gyula átigazításában. Bp., 1976. 7.
2. Sándor Iván: A SZÁZHETVEN ÉVE FEL NEM FEDEZETT BÁNK BÁN. *A Tiszatáj* 1993. május havi melléklete 1.
3. Toldy Ferenc: A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE. Bp., 1987. 233.
4. Idézi Arany László: KATONA JÓZSEF: BÁNK BÁN ARANY JÁNOS TANULMÁNYÁVAL ÉS JEGYZETEIVEL. Bp., 1916. Előszó 7.
5. Szerb Antal: MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET. Bp., 1958. 291.
6. Szerb A., i. m. 288.
7. Rónay György: BALASSITÓL ADYIG. Bp., 1978. 199.
8. Waldapfel József: A BÁNK BÁN NYELVÉRŐL. In: IRODALMI TANULMÁNYOK. Bp., 1957. 279.
9. Gyulai Pál: KATONA JÓZSEF ÉS BÁNK BÁNJA. In: VÁLOGATOTT MŰVEL. Bp., 1956. 162.
10. Gyulai, uo.
11. A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRA. Szerk. Szily Kálmán. Bp., 1902–1908.
12. Katona József: BÁNK BÁN. Kritikai kiadás. S. a. r. Orosz László. Bp., 1983. 156.
13. Gyulai, i. m. 142.
14. Gyulai, uo.
15. Gyulai, uo.
16. Katona József: BÁNK BÁN. Kritikai kiadás 389.
17. Martinkó András: A NYELVI ARCHAIZÁLÁS KÉRDÉSÉRŐL. *Nyr.* 1954. 371.
18. Katona József: BÁNK BÁN. Kritikai kiadás 379.
19. BÁNK BÁN-SZÓTÁR. Szerk. Beke József. Kecskemét, 1991. Katona József Társaság.
20. Katona József: BÁNK BÁN. Illyés Gyula átigazításában. Bp., 1976.

Végel László

BEVEZETÉS A FATTYÚREGÉNYBE (II)**2. Kontextusok és megjegyzések**

Az Andrassy úton a rikkancsok kiabálják: „Bombázzák Szlovéniát.” „A Jugoszláv Néphadsereg elfoglalta Szlovéniát.” „Halottak mindkét oldalán.” „Lezárták a magyar–szlovén és a magyar–horvát határt.” Régóta nem jártam Budapesten, tegnap érkeztünk F-fel, Pécsre szándékoztunk utazni. F. ideges, nem bír ebédelni. „Azonnal utazzunk vissza Újvidékre, a gyerekek egyedül vannak a lakásban.” Ismeretlen izgalom költözik belém, holott nem kellene áltatnom magam. Számítottam erre az eseményre, nem ért felkészületlenül, az előkészületek évtizedeken keresztül folytak, habár senki sem akart róla tudomást venni. Az igazat megvallva, én sem akartam tudni arról, hogy valaminek történnie kell abban az országban. De Pesten mégis képtelennek tűnnek ezek a hírek, annak ellenére, hogy már régen belenyugodtam abba, hogy körbe-körbe forogódom egy mozdulatlan világban. Mindez eddig életérzés volt, sejtés, lemondás. A megmaradás gonoszsága. A kikényszerített magány bosszúja. Hova menjek? Mi leszek én a következő években? Egy fantazmagorikus ország állampolgára, amelyben valóságos polgárháború tört ki. Ötvenéves vagyok, elértem arra a pontra, amikor a fanyar szkepticizmusban is örömet lelem. Ez az esemény viszont mindent felfogat bennem, hiszen létezésemet ezen túl egyedül csak a polgárháború létezése bizonyítja. Mi vár rám ott? A Meridián indulásáig F-fel sétálunk. Fél szemmel az egyik utcatáblára pillantok. A Népköztársaság útja utcanévet piros csíkkal diszkréten áthúzták, és alá került a régi-új utcatábla: Andrassy út. Talán így kellett volna nálunk is lezajlania a kiszámíthatatlan közép-kelet-európai változásnak. Ha a hatvanas évek végén kerül sor